

Шановні читачі!

Розміщуючи в цьому номері статтю Л. Залізняка «Етапи формування українського народу як локальний прояв універсальних етногенетичних процесів Європи», ми продовжуємо рубрику нашого часопису «Дискусійна трибуна». В її рамках ми надаємо сторінки для викладу цікавих дискусійних матеріалів, які здатні викликати творчу полеміку, конструктивний обмін думками з тієї чи іншої проблематики, поза яким, як відомо, народження істини є вельми проблематичним явищем.

Залишаючи за собою право не поділяти точку зору авторів статей, ми надаватимемо також сторінки і для аргументованого, науково й етично виваженого викладу альтернативних думок щодо розміщених у статтях авторських позицій. Закликаємо Вас, шановні читачі, брати активну участь у спільному пошуку відповідей на не усталені ще в українознавчій науці точки зору на реалії нашого життя.

Редколегія часопису «Українознавство»

УДК 17.035.3

DOI: 10.30840/2413-7065.2(87).2023.282261

ЕТАПИ ФОРМУВАННЯ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ ЯК ЛОКАЛЬНИЙ ПРОЯВ УНІВЕРСАЛЬНИХ ЕТНОГЕНЕТИЧНИХ ПРОЦЕСІВ ЄВРОПИ*

Леонід ЗАЛІЗНЯК

orcid.org/0000-0001-8924-8122

доктор історичних наук, професор,

завідувач відділу кам'яної доби Інституту археології НАН України

Анотація. Протягом перших тридцяти років незалежності України між приборчниками різних версій україногенези точилася наукова дискусія, яка часом набувала гострих форм. У наші дні вона завершилася переконливою перемогою заснованої М. Грушевським ранньосередньовічної концепції походження українського народу. Її конкурентами в тридцятирічній боротьбі за прихильність громадян України були трипільська та пізньосередньовічна версії україногенези. Перша з них підтвердила свій статус бездоказової фантазії, а друга – радянської ідеології. В статті розглядається сучасний стан концепції ранньосередньовічного походження українського народу.

Сучасна європейська етнологія дає можливість узгодити фази україногенези з етапами розвитку більшості народів середньої смуги Європи, які мешкають уздовж північного кордону Римської імперії. Більшість із них народилися після падіння Римської імперії і кінця Великого переселення народів у V–VII ст. З початку середньовіччя до наших днів французи, іспанці, англійці, чехи, серби, хорвати, поляки, русини-українці пройшли три основні фази етнічного розвитку – племінну раннього середньовіччя (V–X ст.), феодально-аристократичних націй розвиненого середньовіччя (X–XVI ст.) та модерних націй XVII–XXI ст.

Першими українськими племенами були історичні анти, за М. Грушевським, та склавини (празька та пеньківська археологічні культури V–VII ст. відповідно). Вони трансформували-

* Подано в авторській редакції.

ся в літописні племена полян, деревлян, волинян, уличів, тиверців, білих хорватів (райковецька культура VIII–X ст.). Згадані споріднені племена в X ст. консолідувалися в державі Русь у феодально-аристократичну націю русинів-українців, яка втратила державність у XIII–XIV ст. внаслідок експансії монголів, поляків, литовців. У XVII ст. Україна вступила в фазу будівництва модерної нації. Про це свідчать певні риси буржуазної революції в повстанні під проводом Б. Хмельницького.

На відміну від держав Європи будівництво модерної нації в Україні та інших державах пострадянського простору не завершилося до нашого часу. Головною причиною є нищення елементів європейської ринкової економіки деспотичною російською імперією та її прямими нащадками – СРСР та путінською росією.

Ключові слова: україногенез; середньовіччя; літописні племена; модерна нація.

STAGES IN THE FORMATION OF THE UKRAINIAN PEOPLE, AS A LOCAL MANIFESTATION OF THE UNIVERSAL ETHNOGENETIC PROCESSES OF EUROPE

Leonid ZALIZNIAK

Doctor of Historical Sciences, professor, Head of the Department of Archaeology of the Stone Age of Institute of Archaeology of NASU

Annotation. During the first thirty years of Ukraine's independence, there was a scientific debate between supporters of different versions of Ukrainian genesis. It ended with a convincing victory for the early mediaeval concept of the origin of the Ukrainian people founded by M. Hrushevskiy. Its competitors in the thirty-year struggle for the affection of the citizens of Ukraine were the Trypillia and Late Middle Ages versions of Ukrainian genesis. The first of them confirmed its status as a proofless fantasy, and the second as a Soviet ideologeme. The article examines the current state of the concept of the early mediaeval origin of the Ukrainian people.

Modern European ethnology makes it possible to reconcile the phases of Ukrainogenesis with the stages of development of most peoples of the middle part of Europe, who live along the northern border of the Roman Empire. Most of them were born after the fall of the Roman Empire and the end of the Great Migration of Peoples in the 5th–7th centuries. Since the beginning of the Middle Ages, the French, Spaniards, English, Czechs, Serbs, Croats, Poles, Ruthenians-Ukrainians went through three main phases of ethnic development: the tribal phase of the Early Middle Ages (5th–10th centuries), the phase of feudal-aristocratic nations of the developed Middle Ages (10th–16th centuries), and modern nations of the 16th–21st centuries.

The first Ukrainian tribes were the historical Antis, according to M. Hrushevskiy, and the Slavs (Penkivka and Prague archaeological cultures of the 5th and 7th centuries). They were transformed into the tribes of Polians, Drevlians, Volhynians, Ulychis, Tivers, and White Croats (Raikove culture of the 8th–10th centuries). The above-mentioned related tribes in the 10th century consolidated in the state of Rus into a feudal-aristocratic nation of Ukrainian Ruthenians, which lost statehood in the 13th and 14th centuries as a result of the expansion of the Mongols, Poles, and Lithuanians. In the 17th century, Ukraine entered the phase of building a modern nation. This is evidenced by certain features of the bourgeois revolution in the uprising led by B. Khmelnytskyi.

Unlike the European states, the construction of a modern nation in Ukraine and other post-Soviet states has not been completed until our time. The main reason is the destruction of elements of the European market economy by the despotic Russian empire and its direct descendants, the USSR and Putin's Russia.

Key words: Ukrainian genesis; Middle Ages; annalistic tribes; modern nation.

Постановка проблеми. На зорі незалежності в пострадянському науковому світі домінувала пізньосередньовічна версія походження східнослов'янських народів, зокрема й українців. Базувалася вона на ідеологемі часів пізнього сталінізму – сумнозвісній концепції давньоруської народності. Як емоційну реакцію на останню частину свідомих українців можна розглядати романтично-фантастичну трипільську версію походження українців, які нібито народилися разом з трипільською культурою 7 тис. років тому. Фундаментально обґрунтована фахівцями з різних дисциплін ранньосередньовічна версія україногенези опинилася між Сциллою давньоруської народності та Харибдою «трипільської священної Аратти» народного академіка Ю. Шилова. Причому якщо адепти першої звинувачували послідовників М. Грушевського в українському націоналізмі, то прибічники другої – в недостатньому патріотизмі та продажу трипільських святих сіоністам.

У процесі тридцяти років історіографічних дискусій між прибічниками різних версій походження українців підтверджено романтично-фантастичний статус трипільської та статус радянської ідеологемі пізньосередньовічної версії україногенези. Вони втратили більшу частину своїх адептів, які поповнили лави прихильників заснованої М. Грушевським концепції походження українців з раннього середньовіччя. Тож за 30 років незалежності в українській етнології сталися великі зрушення і домінуюче місце зайняла ранньосередньовічна концепція україногенези як найбільш аргументована.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження в галузі

україногенези автор цієї статті розпочав 30 років тому, у 1993 р., в стінах щойно створеного на той час Інституту українознавства Київського національного університету імені Тараса Шевченка (ІУ КНУ), до відділу етнології якого був запрошений працювати сумісником як науковець. Знайомство з етнологічним доробком кількох поколінь українських істориків, етнологів, лінгвістів, археологів, антропологів зробило автора цих рядків переконаним прибічником ранньосередньовічної концепції зародження українського етносу від історичних антів та склавинів V–VII ст. Біля її витоків стояв «батько» української історії М. Грушевський [2; 3].

Якщо Тарас Шевченко сформував душу українців, доміанти їхньої самосвідомості та самоідентифікації, то Михайло Грушевський написав біографію українців, розробив чітку історичну схему буття українського народу. Більше того, понад сто років тому він заклав наріжний камінь сучасної концепції україногенези, визначив час і місце зародження українського етносу.

Однак наприкінці XIX ст. М. Грушевський не мав і не міг мати необхідних для обґрунтування його концепції україногенези напрацювань у галузях етнології, мовознавства, археології, антропології, бо ці науки на той час знаходилися у зародковому стані. Тому дослідник обмежився лише декларацією, що «в Антах маємо предків українських племен», і ототожнив «Антів з предками нашого народу» [2, с. 177; 3].

Започатковану М. Грушевським ранньосередньовічну версію україногенези з кінця XIX ст. розбудовували кілька генерацій знаних українських істориків, археологів, етнографів, антропологів,

лінгвістів. Серед них М. Максимович, М. Костомаров, В. Антонович, М. Драгоманов, М. Дашкевич, Ф. Вовк, О. Єфименко, В. Петров, М. Брайчевський, М. Чубатий, Я. Дашкевич, Я. Ісаєвич, В. Баран, Л. Залізняк, С. Сегеда та ін. Концепція спирається на потужне лінгвістичне підґрунтя, створене працями О. Потебні, А. Кримського, І. Огієнка, С. Смаль-Стоцького, Ю. Шевельова, В. Русанівського [11], Г. Півторака [14], В. Німчука [13], О. Тараненка [15] та ін. Позиція цих дослідників базується на розгалуженій системі фактів та аргументів, створених кількома поколіннями вчених протягом останніх півтори сотні років. Їхня потужна аргументація не була зруйнована навіть зусиллями кількох генерацій великодержавних істориків, радянських ідеологів та борців з українським націоналізмом з ВНК, НКВС та КДБ. За доби незалежності народилася нова генерація прибічників ранньосередньовічної версії походження українців [18; 20; 12], які продовжують справу попередників у наші дні.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Зусиллями кількох генерацій українських вчених заснована М. Грушевським понад сто років тому версія україногенези розвинулася в повноцінну, аргументовану, наукову концепцію. Метою статті є ознайомлення читача з сучасним станом зазначеної версії зародження українського етносу у ранньому середньовіччі, а саме у V–VII ст.

Виклад основного матеріалу. Сучасна етнологія свідчить, що етногенез українців підкорювався загальноєвропейським універсальним історичним закономірностям і протікав у тих же хронологічних рамках, що й

процес формування інших великих етносів помірної смуги Європи. А це дає підстави враховувати відносно добре вивчені закономірності етногенезу поляків, чехів, сербів, німців, англійців, французів у дослідженнях україногенези, корегуючи його з урахуванням універсальних загальноєвропейських законів етноісторичного розвитку.

Універсальні принципи етнічного розвитку народів середньої смуги Європи

У вирішенні питань етногенезу українців, на нашу думку, варто спиратися на декілька універсальних принципів етногенезу народів середньої смуги Європи [8, с. 49; 10, с. 436], які автор цих рядків використав для верифікації ранньосередньовічної версії україногенези.

1. Підхід до етносів як етнокультурних організмів, що в певний час народжуються, проходять життєвий цикл і неминуче дезінтегруються, розчиняючись серед сусідів.

2. Вік етносу визначається ретроспективно, шляхом визначення за допомогою даних різних дисциплін (історія, археологія, мовознавство, етнографія, антропология тощо) початкової точки безперервності етнокультурного розвитку конкретного народу.

3. Переважна більшість європейських народів, що мешкають у зоні культурно-історичного впливу Римської імперії, народилася в ранньому середньовіччі у V–VII ст. (французи, англійці, іспанці, чехи, серби, хорвати, поляки, українці та ін.).

4. Перша племінна фаза розвитку згаданих народів припадає на раннє середньовіччя (V–X ст.), коли вони склалися з окремих мовно і культурно

споріднених племен з власними етнонімами і близькими діалектами. Праанглійська етнічна спільнота складалася з англів, саксів, ютів; прапольська – з мазовшан, лендзян, кашубів, слензян, віслян; праукраїнсько-руська – з полян, деревлян, волинян, уличів, тиверців, білих хорватів.

5. Племінний етап розвитку європейських етносів почався на зорі середньовіччя і закінчився в IX–X ст. їх консолідацією у власних державах з назвами, які походять від етноніма консолідованого державотворчого етносу (Англія, Франція, Чехія, Сербія, Польща, Русь), що знаменувало постання відповідних феодально-аристократичних націй середньовіччя. Консолідації споріднених племен навколо правителя в державах середньовіччя сприяло поширення монотеїстичної релігії християнства, як це сталося в державі Русь за часів Володимира Хрестителя. Впливи централізованих держав нерідко поширювалися на етнічні території сусідніх народів, формуючи середньовічні імперії з назвами, утвореними на основі етноніма титульного етносу.

6. Імперські народи (Рим, Англія, Іспанія, Київська Русь) породили у завойованих провінціях дочірні етноси (романська, англійська, іспанська, руська групи народів), власна історія яких почалася в лоні відповідних імперій. Згадані дочірні етноси народилися внаслідок синтезу пануючої імперської етнокультури завойовників з автохтонною культурою завойованих етносів.

7. Внаслідок буржуазних революцій XVII–XIX ст. на зміну аристократичним елітам феодальної Європи прийшла до влади численна, активна й освічена верства підприємців-буржуа. Радикальна

зміна національних еліт призвела до формування націй принципово нового типу – модерних націй Нового часу, які існують і в наш час у формі національних держав європейського типу (Фінляндія, Польща, Чехія, Угорщина, Франція, Швеція та ін.).

8. Однак буржуазні революції у Східній Європі були придушені пануючою тут деспотією азійського типу – Російською імперією. Вона не лише придушувала спроби автохтонних народів будувати власні незалежні держави, але й нищила будь-які прояви буржуазних відносин, насамперед паростки ринкової економіки.

9. Як наслідок, на відміну від Західної та Центральної Європи, на сході континенту трансформація народів у модерні нації не завершилася, що є головною соціально-економічною проблемою народів пострадянського простору, зокрема й українців [10, с. 589–595].

Ці засадничі принципи етногенезу та націєгенезу народів середньої смуги Європи майже тридцять років тому були покладені автором цих рядків в основу власної версії ранньосередньовічної концепції україногенезу [5; 6; 7; 9; 10], біля витоків якої стояв М. Грушевський.

Племінна фаза україногенезу

Україногенез можна розглядати як український прояв універсальних принципів етнотворення середньовічної та модерної Європи. Інакше кажучи, сучасний стан етнологічних джерел дає можливість узгодити етногенез українців із згаданими універсальними законами етнічного розвитку середньовічної Європи, фундаментом якої, як відомо, була Римська імперія. Європа успадкувала державну релігію Риму – християнство,

римське право, греко-римську інтелектуальну спадщину, культуру, мову. Латина стала мовою церкви, науки та дипломатії західноєвропейської цивілізації. Дезінтеграція Римської імперії була настільки значущою подією для Європи та прилеглих до неї територій Азії та Африки, що саме з неї починають нову історичну епоху – середньовіччя.

Розпад будь-якої імперії супроводжують війни, які метрополія веде з колишніми колоніями та сусідніми державами. Не випадково падіння Риму збіглося з великими пертурбаціями на континенті, відомими під назвою Великого переселення народів. Поступово ситуація стабілізувалася, тому безперервність розвитку європейських етносів (тобто їх зародження) у зоні культурно-історичного впливу Риму простежується саме з доби відносної стабілізації у ранньому середньовіччі. З цієї причини саме тоді – у V–VII ст. – зародилися великі етноси Європи – англійці, французи, німці, чехи, серби, хорвати, поляки, русини-українці та ін. У ранньому середньовіччі ці етноси склалися зі споріднених племен та етнографічних груп. Пращурами англійців були племена англів, саксів,

ютів, фризізів; поляків – лендзяни, мазовшани, слензяни, кашуби, вісляни; русинів-українців – анти, склавини, поляни, деревляни, волиняни, уличі, тиверці, білі хорвати.

У Східній Європі впливи греко-римської цивілізації поширювалися через античні колонії Північного Надчорномор'я, і найпотужнішими ці впливи були в межах України. Природно, що етноісторичний розвиток території України випереджав більш віддалені від античних центрів лісові регіони Східної Європи і за темпами наближався до історичного розвитку країн Західної та Центральної Європи, які розвивалися під безпосереднім впливом античної цивілізації.

Дані археології, мовознавства, антропології, письмові джерела переконливо свідчать про тяглість, неперервність розвитку в Північно-Західній Україні одного етнічного організму від дулібів, склавинів та антів до сучасних українців (Рис. 1). Археологічними відповідниками згаданих племен є празька та пеньківська культури V–VII ст., які трансформувалися в праукраїнські літописні племена волинян, деревлян, полян, білих

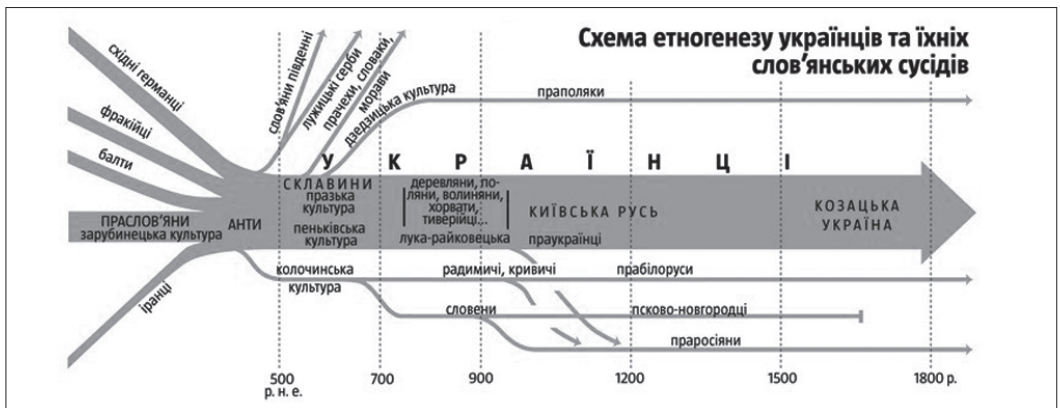

Рис. 1. Схема етногенезу українців та їхніх слов'янських сусідів [5, с. 74]

хорватів, уличів, тиверців Північно-Західної України – райковецька культура VIII–IX ст. Остання була безпосереднім генетичним підґрунтям культури Південної Русі. Райковецька людність складалася з 7 споріднених праукраїнських літописних племен, що стрімко інтегрувалися у X ст. у відносно єдиний руський народ Південної Русі. Потужним стимулом консолідації руського народу довкола київського князя стала монотеїстична релігія християнство, що на цей час поширилася в Центрально-Східній та Північній Європі.

Феодално-аристократична нація русинів-українців

Відповідно універсальним законам етноісторичного розвитку Європи народи середньої смуги континенту в IX–X ст. трансформувалися в феодално-аристократичні нації розвиненого середньовіччя, творячи свої держави – Англія, Франція, Чехія, Сербія, Хорватія, Польща, Русь та ін. [10, с. 585–589]. Важливим фактором державної централізації було поширення в середній та північній смузі Європи монотеїстичної релігії – християнства.

Мешканці княжого Києва, Чернігова, Переяслава, Галича були настільки ж українцями, як тогочасні мешканці Лондона, Парижа чи Гнезно – відповідно англійцями, французами, поляками. За своїми етновизначальними ознаками (мовою, етнокультурою, ментальністю) вони відрізнялися від сучасних англійців, французів, поляків, українців. Фактично то були згадані народи на їх середньовічному етапі розвитку [4, с. 136; 8, с. 66; 10, с. 474]. Зокрема, мешканці княжого Києва розмовляли староукраїнською мовою, яка мала виразні особливості

сучасної української мови. До цього вивисновку ще сто років тому дійшов видатний лінгвіст А. Кримський [14]. Про це ж свідчать численні графіти XI–XIII ст. на стінах Софії Київської, досліджені С. Висоцьким [1] та В. Корнієнком [13].

Київські князі створили державу Русь, яка швидко трансформувалася в ранньосередньовічну імперію, що в X–XIII ст. здійснювала потужну експансію на безмежні лісові простори півночі Східної Європи. Унаслідок колонізації праукраїнським Києвом балтських та фінських племен лісової смуги Східної Європи постали молоді балто-руські (білоруси, псково-новгородці) та фіно-балто-руські (московити-росіяни) етноси [5, с. 73–75; 6, с. 108–113; 10, с. 488–497].

Отже, як Стародавній Рим романізував свою варварську периферію, так і княжий праукраїнський Київ русифікував (похідне від «Русь», а не «Росія») лісову північ Східної Європи. Згідно з універсальними законами етнічного розвитку на варварській периферії Римської імперії постав спектр похідних від латинян молодих романських етносів (іспанці, португальці, французи, румуни та ін.). Відповідно внаслідок колонізаційних зусиль праукраїнського княжого Києва на далекій північній периферії імперії сформувалися молоді етноси білорусів, псково-новгородців, московитів-росіян [10, с. 488–497].

Як власна етнічна історія романських народів почалася після розпаду Римської держави, так і молоді руські етноси вийшли на історичну арену в процесі розпаду Київської Русі. Не випадково російський історик В. Ключевський писав: «Великоросс вышел на арену истории лишь с князем Андреем». Мався на увазі Андрій Боголюбський,

що княжив на Суздальщині у другій половині XII ст.

З позицій етнічної історії доба феодалної роздробленості (XII – початок XIII ст.) фактично є періодом боротьби молодих білоруського, псково-новгородського, московського субетносів за політичну незалежність від праукраїнського імперського Києва. В нестримному бажанні до незалежності молоді руські етноси утворювали антикиївські військові коаліції і 1169 р. та 1203 р. навіть брали штурмом та руйнували столицю імперії. Врешті-решт, вони звільнилися від опіки київської імперської метрополії, і Київська Русь як держава почала розпадатися ще до приходу татар [19].

Монгольська, дещо пізніше польська експансії остаточно зруйнували першу українську державу Київську Русь. Український етнос втратив створену ним імперію, але продовжив своє буття в бездержавному стані на своїх етнічних територіях у складі Польської та Литовської держав. У XVII ст. український народ здійснює нову спробу створити власну державу під проводом Богдана Хмельницького. Третя та четверта спроби державного будівництва українцями припадають відповідно на 1917–1922 рр. та сучасність [10, с. 583–617].

До числа українських держав (крім згаданих Русі, Гетьманщини, УНР, незалежної України) деякі дослідники відносять Велике Київське князівство XIV–XV ст. і навіть Радянську Україну. На нашу думку, суверенітет цих утворень був достатньо обмеженим, щоб вважати їх самостійними державами. Зокрема, столиця Радянської України м. Київ затверджувала рецепт «Київського» торта у Москві. Тобто УРСР мала статус колонії в межах більшовицької версії Російської імперії.

Три спроби модернізації української нації

Нація – це вища форма розвитку етносу, що проявляється в національній державі. Інакше кажучи, нація – це одержавлений етнос. У сучасному світі народ може нормально розвиватися лише у формі модерної нації, тобто у власній державі. Єдиною альтернативою може бути колоніальний статус у державі сусідів, що незворотно веде до неминучої асиміляції бездержавного етносу імперською метрополією. Якщо нація – це одержавлений етнос, то національна ідея – це державницька ідея. Інакше кажучи, національна ідея – це воля народу до незалежності, що реалізується у власній національній державі.

Як зазначалося, народи західної частини Європейського континенту ще у XVII–XIX ст. трансформувалися у модерні нації. Сталося це внаслідок буржуазних революцій, у ході яких феодално-аристократичні еліти середньовіччя поступилися владою національній буржуазії – численному і динамічному класу підприємців. У Східній Європі, зокрема в Україні, буржуазні революції були придушені деспотичною Російською імперією. Остання, з часів Московського царства до розпаду СРСР включно, базувалася на архаїчному азійському способі виробництва, який є антиподом сучасної ринкової економіки – фундаменту модерних націй Європи.

Три останні спроби будівництва українцями незалежної модерної держави (повстання Б. Хмельницького, українська революція 1917–1922 рр., незалежна Україна 1991–2023 рр.) мають виразні риси незавершеної буржуазної революції. Перш за все це поширення ринкової економіки та спроба

формування нової державної еліти за участю верстви національних підприємців [10, с. 583–617].

В описі Гійома де Боплана Україна XVII ст. фігурує як держава козацької нації, бо її провідною верствою (державною елітою) було козацтво. Бурхливий розвиток ринкових відносин в Європі XVI–XVII ст. зумовив економічне піднесення та зростання населення в Європі, що різко збільшило попит на продукти харчування. Великі кошти спрямовувалися на закупку збіжжя та продуктів скотарства на сході Європи, що стимулювало аграрну колонізацію родючих чорноземів лісостепової України. Через татарську небезпеку ця аграрна колонізація набула збройної форми – козацтва. Тобто сам феномен українського козацтва значною мірою зумовлений розвитком ринкової економіки в Європі і проникненням її елементів через Річ Посполиту в Україну [10, с. 589–593].

Тому повстання Богдана Хмельницького проти Польщі абсолютно закономірно мало виразні риси буржуазної революції. Серед них назвемо такі:

1. Спроба побудови незалежної національної держави як обов'язкова умова формування модерної нації на засадах ринкової економіки.

2. Знищення феодально-аристократичного правлячого класу польських земельних магнатів в Україні і заміна його новою козацькою елітою Гетьманщини.

3. Знищення феодальної власності поміщиків на землю і заміна її займанщиною – ранньою формою приватної власності на землю. А приватна власність на землю – одна з головних підвалин нової ринкової економіки Європи.

4. Чумакування як оптова торгівля аграрною продукцією, зокрема збіжжям,

з Європою є характерною ознакою ринкового господарства.

Не випадково лідер англійської буржуазної революції Олівер Кромвель вітав з перемогою Богдана Хмельницького, який фактично зробив досить успішну спробу спрямувати українську спільноту на європейський шлях розвитку, а саме побудувати модерну націю русинів-українців за європейськими принципами на засадах ринкової економіки.

Спроба відродити українську державу за часів Богдана Хмельницького закінчилася поразкою і скасуванням імперським Петербургом козацької держави Гетьманщини у 1764 р. Народне повстання гайдамаків у 1768 р. Коліївщина, по суті, було спробою повернення козацького устрою та відновлення козацької держави Гетьманщини.

Поновлення процесу формування модерної української нації почалося наприкінці XIX – на початку XX ст., коли в Україні відбувався бурхливий розвиток ринкової економіки та капіталістичних відносин. Силами нової української інтелігенції відновилося формування ідеологічних засад модерної української нації. У 1917–1922 рр. українці на чолі з М. Грушевським, В. Винниченком, С. Петлюрою зробили нову спробу побудови модерної національної держави. Ринкова модернізація суспільства завершилася перемогою буржуазної революції в лютому 1917 р. Однак уже за півроку споконвіку притаманний Російській імперії архаїчний азійський спосіб виробництва бере реванш у жовтні. Паростки ефективної ринкової економіки, як і носії капіталістичних відносин, були фізично знищені більшовиками, які фактично відновили Російську імперію в нових комуністичних лаштунках [10, с. 594].

Процес формування модерних націй у Східній Європі був насильно призупинений більш ніж на 70 років до падіння більшовицького режиму і дезінтеграції СРСР. Як відомо, останній (як і царська Росія) базувався на азійському способі виробництва, який був антиподом європейського ринкового господарства [10, с. 595–597]. Після розвалу Радянського Союзу у 1991 р. на пострадянських просторах відновився незавершений процес формування модерних націй за зразками цивілізованих країн Європи. Сказане повною мірою стосується й України. Тому українські майдани 1990, 2004, 2014 років мали певні риси буржуазних революцій [10, с. 597, 609–611], внаслідок яких у Європі ще у XVII–XIX ст. відбулася модернізація націй шляхом принципової зміни державних еліт.

Не випадково важливою складовою націонал-демократичних сил, що тричі виходили на майдан, була нова верства підприємців, без матеріальної підтримки яких (намети, транспорт, харчування тощо) київські майдани навряд чи були б успішними. Однак якщо в буржуазних революціях підприємницький клас боровся за провідну роль у суспільстві з феодалною аристократією, то на київських майданах підприємці та інтелігенція протистояли бюрократично-олігархічним кланам, що узурпували владу у пострадянських країнах, зокрема в Україні.

Соціологічні опитування показали високий освітній рівень учасників київських майданів. Зокрема, опитування соціологами мітингуючих на майдані наприкінці 2013 р. з'ясувало, що майже 80% мітингарів мали вищу або незавершену вищу (студенти) освіту.

Показово, що усі майдани висували перш за все політичні, а не економічні

вимоги: незалежність України від Москви, заміна промосковської колоніальної адміністрації на національну еліту, європейський цивілізаційний вибір. Останній передбачав радикальну зміну цивілізаційного вектора розвитку українського суспільства, остаточний розрив з євразійською Москвою, переорієнтацію на Європу, будівництво незалежної України на засадах європейської ринкової економіки і за зразками цивілізованих країн Заходу. Тому не дивно, що всі спроби зібрати майдан з економічними вимогами не були успішними (наприклад, майдани податковий, тарифний, Саакашвілі-майдан тощо).

Таким чином, усі три київські майдани 1990, 2004, 2014 років значною мірою були проявами незавершеної в Україні буржуазної революції та переконливими свідченнями бурхливого процесу формування модерної української нації.

Потужним фактором консолідації модерної української нації стала відверта військова агресія росії на землі незалежної України. Російсько-українська війна, що розпочалася у 2014 р. і триває досі, не є пересічним збройним конфліктом між сусідніми державами за володіння спірними територіями, якими була більшість війн в історії людства. Для українців, що захищають від російської агресії свою батьківщину, це вітчизняна війна, яка має виразні ознаки збройного зіткнення вищого порядку, що зветься війною цивілізацій. Її визначають як військовий конфлікт вищого порядку між суспільствами різної ментальності, культурної орієнтації, історичної пам'яті, традиції, між європейською та євразійською цивілізаціями. Фактично Україна стала передовою барикадою оборони цивілізованої Європи від агресії азійської деспотії.

Це мають розуміти не лише українці, але й увесь цивілізований світ.

Трагічні події російсько-української війни змінили українське суспільство настільки, що виключають будь-яку перспективу добровільного повернення українців під егіду імперської москви. Після восьми років російської агресії навряд чи якийсь претендент на президентське крісло в Києві наважиться на зближення з москвою коштом незалежності України. Адже це неминуче спричинить новий майдан, який знесе промосковського керманича країни, як це сталося з В. Януковичем [10, с. 611–617].

Відстоюючи свій європейський вибір зі зброєю в руках, українська нація фактично захищає своє право на існування. Масштаб геноциду українців російською імперією протягом останніх трьох сторіч свідчить, що чергового «возз'єднання» зі східним сусідом український народ не переживе. Тому єдиною гарантією подальшого історичного буття українців як окремої цивілізованої нації може бути лише європейський вектор розвитку, самостійна українська держава в лоні європейської цивілізації.

Висновки. Наведена схема історичного буття українського народу відповідає універсальним нормам етнічної історії великих етносів Європи. Тяглість історичного розвитку на етнічних землях українців у Північно-Західній Україні простежується з раннього середньовіччя, тобто протягом близько 1500 років (Рис. 1). Отже, український етнос зародився в ранньому середньовіччі, як і більшість великих етносів середньої смуги Європи (французи, англійці, німці, поляки, серби, чехи, хорвати тощо), які неперервно розвиваються на своїх етнічних землях з V–VI ст. до нашого часу.

Відповідно до універсальних законів етноісторичного розвитку Європи згадані народи середньої смуги Європи у ранньому середньовіччі (IV–IX ст.) пройшли племінну фазу розвитку. На початку другого етапу своєї історії (у IX–X ст.) більшість великих етносів Західної та Центральної Європи творять свої держави, коли й на українських землях виникає держава Русь. Тому невизнання Київської Русі державою українців на середньовічному етапі історичного розвитку суперечить універсальним законам етнічного розвитку середньовічної Європи. Адже аналогічні і синхронні їй держави, що виникли в той же час на землях французів, німців, англійців, чехів, поляків, сербів, хорватів, беззаперечно визнаються світовою наукою першими державами відповідних етносів.

Інакше кажучи, за канонами сучасної етнології Київська Русь X–XIII ст. була настільки ж українською, наскільки тогочасні Англійське і Польське королівства та Празьке князівство чехів були відповідно англійською, польською та чеською державами, у чому європейська етнологія не сумнівається. Тим більше, що, на думку багатьох лінгвістів, Південна Русь-Україна на чолі з Києвом, Галичем, Черніговом вже тисячу років тому говорила на праукраїнських діалектах [14; 15; 16, с. 134; 17]. Сто років тому А. Кримський писав: «Мова Наддніпрянщини та Червоної Русі XI віку – це цілком рельєфна, певно означена, яскраво індивідуальна одиниця. І в ній надто легко і виразно можна пізнати прямого предка сьогочасної малоруської мови, бо вона ж має в собі величезну частину сьогочасних малоруських особливостей» [14]. С. Висоцький та В. Корнієнко переконливо показали, що графіті Софії

Київської XI–XIII ст. демонструють визначальні ознаки української мови, а значить, кияни вже тисячу років тому говорили староукраїнською мовою.

Етногенез білорусів, псково-новгородців та росіян також узгоджується з універсальними законами етнотворення. Як латиняни в процесі колонізації периферії своєї імперії породили романські етноси, іспанці – іспаномовні етноси Південної Америки, англійці – англомовні етноси Північної Америки та Австралії, так і давньоукраїнці Русі (власне, мешканці Київського Подніпров'я, Волині, Галичини) в процесі колонізації лісової півночі Східної Європи породили згадані молоді руські етноси. Якщо користуватися родинною термінологією, то білоруси і росіяни – не брати, а діти українців, так само, як дітьми латинян є французи, іспанці, румуни; англійців – американці, канадійці, австралійці, новозеландці; іспанців – мексиканці, чилійці, аргентинці, болівійці тощо.

Уже зазначалося, що в основі схеми етнотворення в середньовічній Європі лежить принцип неперервності, тягlosti етноісторичного розвитку на етнічних землях народів Європи з часів падіння Риму. Не суперечить принципу безперервності розвитку європейських етносів протягом середньовіччя і періодична зміна ними етнонімів. Поляки у середньовічних хроніках фігурують під іменем ляхів, румуни – волохів, росіяни – московитів. Не є винятком з цього правила і українці. На ранньому племінному етапі своєї етнічної історії V–X ст. вони не мали спільного етноніма, а кожне праукраїнське плем'я чи племінне об'єднання мало власне ім'я: дуліби, склавини, анти, волиняни, деревляни, білі хорвати, уличі, тиверці, поляни. З

часу консолідації в єдиній державі праукраїнці почали зватися руськими, русами, русинами.

Оскільки вплив держави поширився на землі сусідніх етносів, то етнічним державотворчого народу був поширений і на підкорені провінції, що властиво всім державам імперського типу. Навіть зараз московські урядовці звать росіянами не лише представників профільного етносу російської федерації, а всіх її мешканців, у тому числі бурятів, татар, башкирів, осетинів, чеченців, чукчів та ін. З пізнього середньовіччя етнічним «руський» на теренах України почав поступово витіснятися новим – «українець». Однак ще Богдана Хмельницького називали «князем руським», а корінних мешканців Галичини та їхню мову поляки звали руськими ще на початку XX ст. Русини Карпат – це релікт старого етноніма українців, який остаточно був замінений новим лише у наш час.

Підсумовуючи сказане, зазначимо, що слов'янську людність, яка мешкала між Східними Карпатами та Київським Подніпров'ям у VI–X ст., не слід вважати сформованими українцями: вони були лише праукраїнцями на початковій (племінній) стадії етногенезу. Інакше кажучи, волиняни, деревляни, поляни, уличі, тиверці були настільки ж праукраїнцями, наскільки сучасні їм племена англів, саксів, ютів Британії можна вважати праанглійцями, а племена мазовшан, віслян, слензян, кашубів, лендзян – відповідно праполяками. Мешканці княжих Києва, Галича, Переяслава були такою ж мірою українцями, як тогочасні парижани, лондонці чи римляни були відповідно французами, англійцями чи італійцями. Усі вони були прямими пращурами існуючих у наш час відомих

європейських етносів на середньовічній стадії їх формування.

Таким чином, заснована М. Грушевським більш ніж 120 років тому ранньосередньовічна концепція україногенезу узгоджується з розробленою кількома поколіннями європейських вчених універсальною схемою етногенезу великих європейських етносів. У ній немає місця романтичним фантазіям чи політизованим спекуляціям на кшталт «трипільської священної Аратти» Ю. Шилова чи давньоруської народності кремлівських етнологів.

Разом з тим за роки незалежності правдива концепція походження українського народу так і не затвердилася належним чином ні в українській науці, ні в освіті, ні в громадській свідомості. Ми продовжуємо борсатися в тумані аматорських міфів та політизованих спекуляцій. Ними рясніють навіть навчальні посібники та підручники, зі сторінок яких всерйоз закликають виховувати дітей не лише на засадах трипільської педагогіки, а й враховувати принципи виховання мисливців на мамонтів Мізинської палеолітичної стоянки. Усі ці квазіпатріотичні марення не лише дезорієнтують українську громадськість, але й дискредитують нашу науку, як і країну в цілому, в очах цивілізованої Європи.

Без вирішення проблеми походження українців наша національна історія не має початку, тобто лишається незавершеною, що є серйозною перепорою на шляху формування національної свідомості та ідентичності українців, а значить, і повноцінної модерної нації.

ЛІТЕРАТУРА

1. Высоцкий С. А. Киевские граффити XI–XVII вв. Киев: Наукова думка, 1985.
2. Грушевський М. С. Історія України-Руси. Т. I. Київ, 1913. 500 с.
3. Грушевський М. С. Анти. *Записки НТШ*. Львів, 1988. Т. XXI, кн. I.
4. Залізняк Л. Л. Нариси стародавньої історії України. Київ: Абрис, 1994. 256 с.
5. Залізняк Л. Л. Походження українського народу. Київ: Бібліотека українця, 1996. 80 с.
6. Залізняк Л. Л. Від склавинів до української нації. Київ: Бібліотека українця, 1997. 256 с.
7. Залізняк Л. Л. Первісна історія України. Київ: Вища школа, 1999. 264 с.
8. Залізняк Л. Л. Проблеми етногенези українців з позицій сучасної європейської етнології. *Магістеріум. Археологічні студії*. Київ, 2001. Вип. 6. С. 49–56.
9. Залізняк Л. Л. Походження українців: між наукою та ідеологією. Київ: Темпора, 2008. 104 с.
10. Залізняк Л. Л. Стародавня історія України. Київ: Темпора, 2019. 640 с.
11. Історія української мови. Київ: Либідь, 1996. 282 с.
12. Кириченко Ю. Проблема походження українського народу в сучасній українській історіографії. *Етнічна історія народів Європи*. 2013. № 41. С. 94–99.
13. Корнієнко В. В. Графіті Софії Київської XI – початку XVIII ст.: інформаційний потенціал джерел: автореф. дис. Київ, 2015.
14. Кримський А. Ю. Українська мова, звідки вона взялася і як розвивалася. Нариси з історії української мови. Київ, 1922.
15. Німчук В. В. Південні давньоруські говори – основа української мови. *Історія української мови*. Київ: Либідь, 1996. С. 257–269.
16. Півторак Г. Українці: Звідки ми і наша мова. Київ: Наукова думка, 1993. 200 с.
17. Тараненко О. О. Мова Київської Русі: вузол історико-лінгвістичних і політико-ідеологічних проблем. *Історія української мови*. Київ: Либідь, 1996.
18. Фігурний Ю. Особливості і закономірності зародження, формування

українського етносу від найдавніших часів до середини XIV ст. на теренах України: етнічні, державотворчі і націєтворчі процеси в українознавчому вимірі. Київ, 2010. 158 с.

19. Чубатий М. Княжа Русь-Україна та виникнення трьох східнослов'янських націй. Нью-Йорк, 1964.

20. Шакурова О. Основні концепції етногенезу українського народу: вітчизняна історіографія (кінець XIX – початок XXI ст.). Київ, 2017. 272 с.

REFERENCES

1. VYSOTSKYI, S. (1985). *Kyiv Graffiti 11th–17th Centuries*. Kyiv: Naukova dumka. [in Rus.]
2. HRUSHEVSKYI, M. (1913). *History of Ukraine-Rus*. Vol. I. Kyiv, 500 p. [in Ukr.]
3. HRUSHEVSKYI, M. (1988). *Antes. Zapysky Naukovoho tovarystva imeni Shevchenka. Pratsi Istoryko-filosofskoi septsii* (Notes of the Shevchenko Scientific Society. Proceedings of the Historical and Philosophical Section). Vol. 21, Book I. [in Ukr.]
4. ZALIZNIAK, L. (1994). *Essays on the Ancient History of Ukraine*. Kyiv: Abrys, 256 p. [in Ukr.]
5. ZALIZNIAK, L. (1996). *The Origin of the Ukrainian People*. Kyiv: Biblioteka ukrainsia, 80 p. [in Ukr.]
6. ZALIZNIAK, L. (1996). *From the Sklavy ny to the Ukrainian Nation*. Kyiv: Biblioteka ukrainsia, 256 p. [in Ukr.]
7. ZALIZNIAK, L. (1999). *Early History of Ukraine: A Textbook*. Kyiv: Vyscha shkola, 264 p. [in Ukr.]
8. ZALIZNIAK, L. (2001). Problems of Ethnogenesis of Ukrainians from the Point of View of Modern European Ethnology. *Magisterium. Arkheolohichni studii* (Magisterium. Archaeological Studios), Issue 6, pp. 49–56. [in Ukr.]
9. ZALIZNIAK, L. (2008). *The Origin of Ukrainians: Between Science and Ideology*. Kyiv: Tempora, 104 p. [in Ukr.]
10. ZALIZNIAK, L. (2019). *Ancient History of Ukraine*. Kyiv: Tempora. 640 p. [in Ukr.]
11. *History of Ukrainian language*. (1996). Kyiv: Lybyd. 252 c. [in Ukr.]
12. KYRYCHENKO, Yu. (2013). The Problem of the Origin of the Ukrainian Nation in Modern Ukrainian Historiography. *Etnichna istoriia narodiv Yevropy* (Ethnic History of European Nations), № 41, pp. 94–99. [in Ukr.]
13. KORNIENKO, D. (2015). *Graffiti of Sophia of Kyiv of the 11th – Early 18th Centuries: Informational Potential of the Sources*. [An abstract of thesis for Candidate of Sciences degree]. Kyiv. [in Ukr.]
14. KRYMSKYI, A. (1922). *The Ukrainian Language, where it Came from and how it Developed. Essays on the History of the Ukrainian Language*. Kyiv. [in Ukr.]
15. NIMCHUK, V. (1996). *Southern Old Russian Dialects are the Basis of the Ukrainian Language. History of the Ukrainian Language*. Kyiv, pp. 257–269. [in Ukr.]
16. PIVTORAK, H. (1993). *Ukrainians: Where We Come from and our Language*. Kyiv: Naukova dumka. 200 p. [in Ukr.]
17. TARANENKO, O. (1996). The Language of Kyivan Rus: a Knot of Historical-Linguistic and Political-Ideological Problems. *History of the Ukrainian Language*. Kyiv, 1996. [in Ukr.]
18. FIHURNYI, Yu. (2010). *Peculiarities and Regularities of the Emergence and Formation of the Ukrainian Ethnos from the Earliest Times to the Middle of the 14th Century on the Territory of Ukraine: Ethnic, State-Building and Nation-Building Processes in the Ukrainian Studies Dimension*. Kyiv, 158 p. [in Ukr.]
19. CHUBATYI, M. (1964). *Princely Rus-Ukraine and the Emergence of Three East Slavic Nations*. New York. [in Ukr.]
20. SHAKUROVA, O. (2017). *Basic Concepts of the Ethnogenesis of the Ukrainian People: National Historiography (End of the 19th – Beginning of the 21st Century)*. Kyiv, 272 p. [in Ukr.]